

УДК 347.471(470)"17/19"

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-275-283](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-275-283)

Магась В'ячеслав Олегович доктор історичних наук, доцент, професор кафедри суспільних наук, Житомирський військовий інститут імені С. П. Корольова, проспект Миру, 22, м. Житомир, 10004, <https://orcid.org/0000-0001-6752-8860>

Магась-Демидас Юлія Іванівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного управління, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, <https://orcid.org/0000-0002-6113-8527>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. В статті розглянуто історія розвитку правового регулювання діяльності громадських об'єднань наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. в Російській імперії. Ці норми поширювалися і на українські землі, які входили до неї. Основи законодавства про товариства та союзи було закладено ще у ХVІІІ ст. Могли утворюватися тільки неполітичні товариства за допомогою т. зв. «концесійного» (дозвільного) порядку на протигагу до явочного, коли організація лише сповіщала адміністрацію про факт свого утворення. Правові основи функціонування об'єднань населення ґрунтувались на заборонних нормах. Реформи 1860-х – 1870-х рр. ХХ ст. стосувалися різних сфер життя суспільства і закладали основи для подальших перетворень. В країні відбулася певна демократизація життя, але для громадських організацій мало що змінилося. Осередками громадянської активності ставали земське та міське самоврядування.

Під тиском революційної хвилі 1905–1907 рр. держава розширила можливості об'єднання та кооперування громадян у різних сферах. Явочний характер утворення громадських організацій обумовлювалася царським Маніфестом 17 жовтня 1905 р., котрий задекларував свободу об'єднань громадян. Указ «Про тимчасові правила про товариства та союзи» від 4 березня 1906 р. унеможливив подальшу відкриту діяльність організацій ліберального та соціалістичного спрямування. На офіційне визнання змогли претендувати лише неполітичні, а також праві вірнопідданські та чорносотенні організації. Товариства з відділеннями і союзи (об'єднання товариств) могли ліквідуватися лише за розпорядженням міністра внутрішніх справ. Звичайні товариства хоч і відкривалися без дозволів, однак присутствіє про товариства та союзи могло в будь-який момент заборонити їх подальше функціонування, а оскарження такого рішення в першому департаменті Правлячого Сенату, як правило, не мало позитивного результату. Переслідування т. зв. «організацій іногородців» почалося з приходом до влади П. Столипіна. Протягом 1914–1917 рр. відбувалися утиски організацій національних меншин, які представляли воюючі проти Російської імперії держави.

Ключові слова: громадські організації, правове регулювання, дозвільний порядок, явочний порядок, правові утиски

Mahas Viacheslav Olehovych Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Social Sciences, Zhytomyr Military Institute named after S.P. Korolyov, Myru Ave., 22, Zhytomyr, 10004, <https://orcid.org/0000-0001-6752-8860>

Mahas-Demydas Yuliia Ivanivna Candidate of historical sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and Public Administration, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St. 40, Zhytomyr, 10008, <https://orcid.org/0000-0002-6113-8527>

LEGAL REGULATION OF PUBLIC ASSOCIATIONS ACTIVITIES IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE LATE 19TH - EARLY 20TH CENTURIES.

Abstract. The article examines the development of legal regulations governing the activities of public associations in the late 19th - early 20th centuries in the Russian Empire, including the Ukrainian lands that were part of it. The foundations of legislation on societies and unions were established in the 18th century. Only non-political societies were allowed through a "concession" (permit) procedure, whereas the attendance procedure only required organizations to notify the administration of their formation. The legal framework for associations was primarily prohibitive in nature. Reforms in the 1860s and 1870s affected various aspects of society and laid the groundwork for further transformations. Although there was a certain level of democratization in the country, public organizations experienced minimal changes. The Zemstvo and municipal governments became centers of civic activity.

Under the pressure of the revolutionary wave from 1905 to 1907, the state expanded citizens' opportunities to unite and cooperate in various fields. The tsarist Manifesto of October 17, 1905, declared freedom of association, making the formation of civic organizations mandatory. However, the decree "On Temporary Rules on Societies and Unions" of March 4, 1906, limited the open activities of liberal and socialist organizations. Only non-political, right-wing loyalist, and Black Hundred organizations could seek official recognition. Societies with branches and unions (associations of societies) could only be dissolved by order of the Interior Minister. Although ordinary societies could be established without permits, the government office for societies and unions had the authority to prohibit their further functioning at any time. Appeals against such decisions to the first department of the Ruling Senate typically yielded unfavorable outcomes. The persecution of "foreign organizations" intensified during P. Stolypin's tenure. From 1914 to 1917, national minority organizations representing states at war against the Russian Empire faced oppression.

Keywords: public organizations, legal regulation, permit procedure, attendance procedure, legal oppression.

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах зовнішньої загрози важлива роль належить громадянському суспільству та його інститутам. Громадські організації нині виконують важливі суспільні функції, контролюючи діяльність владних органів, висуваючи різноманітні громадські ініціативи, виконуючі волонтерські функції тощо. Історія правового регулювання діяльності громадських об'єднань в Україні нараховує кілька століть. Тривалий час Україна перебувала в складі Російської імперії, яка всіляко обмежувала громадянську ініціативу, а правове регулювання статусу громадських об'єднань мало заборонний характер. На сучасному етапі важливо простежити еволюцію правового регулювання громадських організацій в історичній ретроспективі для аналізу накопиченого досвіду у цій сфері та уникнення помилок минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове регулювання діяльності громадських об'єднань в Україні аналізувалося в роботах В.О. Магася [1]. Правове регулювання діяльності профспілкових організацій розглянуто в роботах Ю.І. Магась-Демидас, О.П. Рудницької [2, С. 203], В.В. Соломінчук [3, С. 203] тощо.

Мета статті. Метою публікації є характеристика юридичного забезпечення діяльності громадських організацій на початку ХХ ст. Для цього було виконано ряд завдань: простежено розвиток дозвільного порядку їх утворення; розглянуто специфіку явочного порядку формування об'єднань.

Виклад основного матеріалу. Основи законодавства про товариства та союзи було закладено ще у ХVІІІ ст. Неполітичні товариства могли утворюватися тільки за допомогою т. зв. «концесійного» (дозвільного) порядку (на протигагу явочному, коли організація лише сповіщала адміністрацію про факт свого утворення). Концесійний порядок утворення товариств у Російській імперії було започатковано Статутом доброчинності (поліцейським) Катерини ІІ від 8 квітня 1782 р. [1, С. 75]. Відповідно до нього заборонялося створювати в містах товариства, братства та подібні організації без відома чи згоди уряду [4, С. 478]. Поліція охороняла дозволені законом громадські організації, натомість не визнавала за існуючі незатверджені в установленому порядку, а у разі відсутності від останніх користі або ж наявності загрози суспільним інтересам вони підлягали закриттю та забороні [4, С. 467].

Правові основи функціонування об'єднань населення ґрунтувались на заборонних нормах. Для боротьби з таємними організаціями 1 серпня 1822 р. було видано рескрипт «Про знищення Масонських лож та всяких таємних товариств», який мав на меті «створити тверду перепону усьому, що шкоді держави слугувати може». У розпорядженні йшлося про необхідність закриття всіх таємних товариств в імперії та містилася вимога до всіх осіб, які знаходилися на військовій та цивільній службі, повідомити про свою приналежність до таких організацій, вийти з них, а також дати зобов'язання в подальшому до таємних товариств не належати [5, С. 579-580]. Проте ніхто з тих, хто раніше був членом нелегальних організацій, відкрито так і не заявив про це, що стало однією з причин видання 21 квітня 1826 р. розпорядження «Про витребування від чиновників зобов'язань про непереховування в таємних товариствах». Іншою причиною стала недовіра до ряду культурних та благодійних товариств, котрі, як йшлося в документі, «прагнули залучити до своїх лав людей порядних, приваблюючи їх хибними благами намірами товариств» [6, С. 390-391].

Заборонні норми щодо нелегальних організацій були включені до затвердженого 3 червня 1837 р. «Наказу чинам та служителям земської поліції». В його дев'ятому параграфі зазначалося, що земська поліція не лише має право, але й зобов'язана припинити всі таємні, а також заборонені законом зібрання, товариства, братства, масонські ложі тощо. Станові пристави, отримавши свідчення про існування зазначених об'єднань, зобов'язані були робити донесення про це земському суду, котрий, у свою чергу, мав негайно повідомити про вищезазначене начальнику губернії та діяти в подальшому відповідно до розпоряджень останнього [7, С. 486].

Зазначені вище норми увійшли до «Статуту про попередження та припинення злочинів». У зазначеному Статуті знову використали формулювання про заборону створення громадських організацій «у містах». Це сталося тому, що стаття, яка містила це положення, була взята з катерининського Статуту доброчесності, де вона стосувалася виключно міст. Але на практиці ця норма поступово отримала інше тлумачення, поширюючись на всі населені пункти [1, С. 76]. Крім того, у Статуті про попередження та припинення злочинів у главі «Про незаконні та таємні товариства» мова йшла і про заборону організацій, що під виглядом добрих намірів, просвітництва та людинолюбства приховували шкідливі антидержавницькі умисли [8, С. 32]. Таким чином, влада ставилася підозріло до будь-якої самоорганізації населення, переслідуючи як таємні, так і окремі легальні товариства.

У затвердженому Миколою І 15 серпня 1845 р. «Уложенні про покарання кримінальні та виправні» глава VI була присвячена таємним товариствам і забороненим

зібранням. У ній засновники та керівники таких організацій, що спрямовували свою діяльність на зміну існуючого в державі ладу, визнавалися державними злочинцями та підлягали покаранню у виді смертної кари або ж тривалого терміну каторжних робіт. Передбачалися також суворі покарання за участь у таких об'єднаннях, надання їм приміщення та неповідомлення про їхнє існування. За утворення нелегальних товариств, котрі не мали політичної спрямованості та визнавалися нешкідливими, передбачалися штрафні санкції [9, С. 598-1010].

Реформи 1860-х – 1870-х рр. ХХ ст. стосувалися різних сфер життя суспільства і закладали основи для подальших перетворень. Вони були поворотним моментом в історії Російської імперії, який хоч і не забезпечував одночасного перевороту в усіх сферах державного життя, однак дозволяв продовжувати модернізацію на новій основі – звільненій від кріпацтва праці, розвитку приватної ініціативи та зародженні громадянського суспільства. В країні відбулася певна демократизація життя, але для громадських організацій мало що змінилося. Осередками громадянської активності ставали земське та міське самоврядування [1, С. 77].

27 березня 1867 р. імператор затвердив думку Державної Ради «Про протизаконні товариства», де містилося оновлене визначення протизаконних товариств, під якими розумілися: а) всі таємні товариства, з якою б метою вони не були створені; б) всі гуртки, артіль, зібрання і взагалі будь-які об'єднання, незалежно від назви, котрі діяли за згодою кількох осіб та мали шкідливу мету; в) будь-які товариства, що отримали всі необхідні дозволи для своєї діяльності, однак відхилилися від мети, задекларованої в установчих документах, або ж діяли на шкоду державі чи суспільній моралі, прикриваючись іншою суспільно корисною діяльністю. Крім того, законом вносилися зміни до діючого «Уложення про покарання кримінальні та виправні» щодо певного пом'якшення санкцій за участь у протизаконних товариствах [10, С. 329-332]. Зміни та доповнення у вказаному напрямку вносила також затверджена на найвищому рівні 4 червня 1874 р. думка Державної Ради «Про покарання за створення протизаконних співтовариств та участь у них» [11, С. 852-854]. Два останні нормативно-правові акти стали основними заборонними нормами, що регулювали діяльність як незареєстрованих, так і легалізованих товариств до революції 1905-1907 рр.

Санкції за участь у незаконних товариствах містилися в затвердженому імператором 22 березня 1903 р. Кримінальному уложенні. Його статтю 102 каралася участь у товаристві, створеному для насильницької зміни державного ладу в країні чи спроби відторгнення від неї якої-небудь частини. Статтю 118 каралася участь у товаристві, утвореному для вчинення зради, а статтю 125 – участь у товаристві, котре метою своєї діяльності обрало підбурювання до непокори чи протидії законам, постановам чи розпорядженням влади, сприяння формуванню ворожості між окремими частинами, класами та станами населення, між власниками та робітниками, а також заохочення робітників до страйків [12, С. 191-196].

Під тиском революційної хвилі 1905–1907 рр. держава розширила можливості об'єднання та кооперування громадян у різних сферах. Основними нормативно-правовими актами у руслі яких відбувалася діяльність громадських організацій стали указ 18 лютого 1905 р., Маніфест 17 жовтня 1905 р. та указ 4 березня 1906 р. «Про тимчасові правила про Товариства та Союзи».

Підставою для започаткування громадсько-політичної активності населення та його об'єднань стала присудна кампанія, дозволена царським указом 18 лютого 1905 р. Відповідно до нього, приватні особи та установи отримали право подавати до Ради Міністрів свої пропозиції стосовно удосконалення державного устрою та народного

добробуту. Водночас в указі зазначалося, що «основні закони імперії» повинні бути «недоторканими та обов'язково збереженими» [13, с. 133].

Вказаний документ спричинив досить жваву реакцію у всіх верствах суспільства. Вироблення означених пропозицій відбувалося в земських зборах, на засіданнях міських дум, нарадах різних товариств та в середовищі адвокатури. Крім того, для обговорення політичних питань населення почало утворювати різні гуртки та скликати з'їзди. Це занепокоїло міністра внутрішніх справ, який звернувся за тлумаченням указу 18 лютого до Ради Міністрів. Остання зробила застереження, що указ хоч і надає право подачі заяв без будь-яких обмежень окремим особам та установам, дозволеним законом та урядом, але все-таки не дає прав, які раніше їм не належали: публічного колективного обговорення різних питань, скликання для цього з'їздів, влаштування небезпечних для суспільного порядку зібрань та сходів, виголошення, складення та розповсюдження промов і творів злочинного змісту тощо. Водночас Рада Міністрів, у разі посягань на основи самодержавного ладу, рекомендувала місцевій владі використовувати усі доступні їй засоби. Означене тлумачення було скріплене підписом монарха 1 квітня 1905 р. [14, Арк. 76-76 зв.]. Таким чином, указ 18 лютого виявився досить суперечливим, у ньому здійснена дивна спроба поєднати ознаки лібералізму з непорушністю засад самодержавного ладу. Однак, це все ж була певна поступка з боку самодержавства. Створювалася видимість безпосереднього зв'язку царя з народом, що сприяло посиленню монархічних ілюзій і спрямовувало стихійну самоорганізацію населення у мирне річище петиційної кампанії.

Зрештою указ 18 лютого 1905 р. скасували водночас із оприлюдненням 6 серпня того ж року постанови «Про створення Державної Думи» та «Положення» про вибори до неї [1, С. 79]. Незважаючи на це, саме на підставі указу 18 лютого та в його межах відбувалася діяльність громадських об'єднань, що почали стихійно утворюватися по всій території Російської імперії, – з лютого по серпень 1905 р.

Задля унеможливлення участі в обговореннях окремих категорій населення адміністрація почала вдаватися до обмежувальних заходів. Так, 24 березня 1905 р. Земський відділ Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) направив до губернаторів обіжник за підписом В. Булігіна із рекомендаціями негайно звертати увагу та впливати на осіб, котрі, перебуваючи на державній службі, брали участь у земських, міських зборах, засіданнях всіляких товариств та приватних зібрань, на яких обговорювалися реформи державного ладу та проходила антиурядова агітація. Висловлювалася думка про необхідність покласти край такому «ненормальному явищу», а також «порушенню службового обов'язку та дисципліни» [15, Арк. 127-127 зв.].

Аналогічний за змістом циркуляр було розіслано начальникам Губернських жандармських управлінь 2 вересня 1905 р. особливим відділом Департаменту поліції МВС, у зв'язку початком передвиборчої кампанії. В документі наголошувалося на несумісності державної служби з участю в зібраннях та товариствах, засуджувалася також «антидержавницька» позиція окремих посадових осіб. Департамент поліції просив начальників ГЖУ сповіщати про імена посадових осіб, які брали участь у передвиборчій агітації [16, Арк. 185]. Урядове повідомлення подібного змісту надрукував «Правительственный вестник» 18 грудня 1905 р. [17, Арк. 4].

Іншою законодавчою передумовою функціонування громадських організацій став царський Маніфест 17 жовтня 1905 р. «Про удосконалення державного порядку», що проголосив основні громадянські свободи в країні. Він сповістив про те, що Росії дарується свобода слова, зборів та організацій [13, С. 754-755]. У надрукованому в той самий час меморандумі голова Ради Міністрів С. Вітте визначив метою маніфесту створення «правового ладу» [18, Р. 86]. Значення цього нормативно-правового акта було епохальним:

вперше громадські організації та союзи отримали законодавче підґрунтя для свого функціонування.

Особливістю названого маніфесту стала його декларативність і відсутність чіткої регламентації діяльності об'єднань громадян. Так, міністр внутрішніх справ П. Дурново у своїй доповідній записці царю зазначав, що означений нормативно-правовий акт проголосив різні свободи та не врегулював їх законодавчо [19, С. 62]. Незважаючи на це, на місцях Маніфест 17 жовтня сприйняли з довірою, захопленням та ентузіазмом, що викликало масову самоорганізацію населення. Оскільки для населення важливою була вища санкція, то оголошені свободи (особливо зборів та організацій) ставали основою для подальшого створення та діяльності різних організацій. Не дивлячись на це, окремі суспільно-політичні сили сприйняли Маніфест досить критично. Так, наприклад, у листопаді 1905 р. на Харківщині члени Всеросійського селянського союзу видали відозву до вчителів та лікарського персоналу, в якій наголошувалося як на позитивних (свобода обговорень і об'єднань, створення виборного законодавчого органу), так і на негативних сторонах царського Маніфесту. До останніх автори документу відносили відсутність в ньому положення про пряме, таємне, загальне, рівне виборче право, короткий термін для передвиборної агітації, відсутність пункту про запровадження станової рівності та рівності усіх перед законом, а також повне ігнорування нагального аграрного питання [20, Арк. 25-26].

Незважаючи на декларовану свободу об'єднань, влада трактувала її по-своєму. Так, в урядовому повідомленні, виданому наприкінці 1905 р., вказувалося, що серед політичних партій і громадських організацій, які виникли в той час, існували такі, що поставили собі за мету протидію засадам політичного ладу, сповіщеного Маніфестом 17 жовтня. Задля його реалізації уряд вказав на доцільність проведення низки заходів, а саме: боротьба зі зловживанням друкованим словом (оскільки повідомлення зазначених політичних сил часто з'являлися в ЗМІ), чому мали слугувати нові Тимчасові правила про друк; видання особливого закону, котрий мав забезпечити країні безперервність роботи шляхів сполучень та інших комунікацій, що спрямовувалося проти залізничних і поштово-телеграфних страйків, а також проти Залізничного та Поштово-телеграфного союзів; посилення діяльності судових установ, котрі мали активніше застосовувати покарання до винних. Крім того, зазначалося, що в окремих випадках владі для протидії революціонерам доведеться вдаватися до виняткових заходів [21, Арк. 2-3].

Зазначені в повідомленні плани втілювалися в законодавстві кінця 1905 р. 24 листопада 1905 р. вийшов указ імператора Правлячому Сенату «Про тимчасові правила про періодичні видання», котрий хоч і зменшував втручання адміністрації у видавничу справу та ліквідував попередню цензуру, однак передбачав також санкції у вигляді арешту номера, призупинення видань, штрафів та судового переслідування та інших заходів щодо видань, у змісті номерів яких містилися ознаки злочинного діяння [13, С. 837-840]. Крім того, 2 грудня 1905 р. Микола II підписав указ, що визначав суворі покарання за участь у страйках робітників і службовців підприємств державного значення. Цей закон спрямовувався насамперед проти залізничників та поштово-телеграфних службовців [13, С. 850-852].

Водночас, після видання Маніфесту, розпочалася певна лібералізація в законодавстві щодо громадських організацій. Так, наприклад, спростили порядок затвердження статутів приватних товариств (для товариств споживчих, допомоги нужденним учням, допомоги бідним тощо), про що Відділ народного здоров'я і громадського піклування Головного управління у справах місцевого господарства 17 листопада 1905 р. надіслав циркулярне повідомлення на місця [22, Арк. 27-28].

Проголошені в Маніфесті права отримали закріплення в новому зведенні Основних законів Російської імперії, запровадженому 23 квітня 1906 р. Вони визнавали за підданими

свободу зібрань (ст. 36) і союзів (ст. 38). Зокрема, щодо останнього зазначалося, що російські піддані мають право утворювати товариства і союзи з метою, яка не суперечить законодавству. У подальшому передбачалося видання окремого закону [23, С. 456-461]. Однак зрештою додаткової регламентації у вигляді окремого законодавчого акту так і не прийняли. Натомість дещо раніше, а саме 4 березня 1906 р., імператор своїм указом затвердив вироблені Радою Міністрів і обговорені попередньо Державною Радою «Тимчасові правила про товариства та союзи». Ці правила, розвиваючи положення Маніфесту 17 жовтня 1905 р., регламентували діяльність об'єднань громадян. Вони хоч і мали статус тимчасових, але фактично діяли до часу завершення існування Російської імперії у лютому 1917 р. На їх основі здійснювалися відкриття, закриття та діяльність товариств і союзів у 1906–1917 рр. Варто відзначити, що дія правил 4 березня 1906 р. не поширювалася на союзи та товариства, котрі мали релігійну мету, а також товариства, утворені з дозволу навчального начальства учнями в освітніх закладах (розділ I, ст. 4)[23, С. 201].

Загалом, указ «Про тимчасові правила про товариства та союзи» від 4 березня 1906 р. унеможливив подальшу відкриту діяльність організацій ліберального та соціалістичного спрямування. На офіційне визнання змогли претендувати лише неполітичні, а також праві вірнопідданські та чорносотенні організації.

20 січня 1910 р. П. Столипін надіслав циркулярний лист губернаторам, який спрямовувався проти будь-яких «організацій іногородців» (до останніх можновладець зараховував і українські товариства), утворених відповідно до «Тимчасових правил про товариства і союзи» 4 березня 1906 р. На думку П. Столипіна, їх існування загрожувало громадському спокою та безпеці, що, відповідно до першого пункту шостої статті першого розділу згаданих правил, було підставою для закриття товариства. Така загроза вбачалася у «культурно-просвітницькому розвитку вузької національно-політичної самосвідомості» в межах утворених об'єднань, які «вели до збільшення національної окремішності та ворожнечі». Висловлюючи зазначені міркування, П. Столипін наголошував на недопустимості утворення таких товариств і посилався на роз'яснення, що містилися в указах Правлячого Сенату з приводу українського товариства «Просвіта» (18 червня 1908 р.), а також польського товариства «Освята» (4 вересня 1909 р.). В циркулярі наголошувалося на необхідності особливо прискіпливого розгляду справ про утворення об'єднань «іногородців» місцевими у справах про товариства присутствіями. За найменшої підозри рекомендувалося відмовляти у реєстрації їхніх статутів. Крім того, П. Столипін зобов'язав губернаторів ретельно ознайомитися з діяльністю вже існуючих товариств «іногородців» та, за необхідності, порушити у встановленому порядку питання про їх закриття [24, С. 40].

На початку 1910 р. департамент загальних справ МВС у своєму циркулярному повідомленні, спрямованому на місця, вимагав надати відомості щодо товариств, які мали на меті єднання слов'янських племен (як тих, що населяли імперію, так і зарубіжних). У повідомленні зазначалося, що ідея їхнього племінного єднання йде врозріз із основною ідеєю російської державної політики – асимілювання російською народністю іногородчих та іноплемянних елементів [25, Арк. 1].

З початком Першої світової війни посилювалися переслідування громадських організацій підданих іноземних держав, що воювали з Російською імперією. Так, 3 грудня 1914 р. Микола II схвалив постанову Ради Міністрів, одним із пунктів якої передбачалося закриття існуючих у межах імперії союзів, зібрань, клубів та інших громадських організацій іноземних підданих. Для останніх, що діяли в районі театру воєнних дій і займалися виключно благодійністю, передбачався поступовий порядок закриття, а у виключних випадках міг бути отриманим дозвіл на продовження їхньої діяльності [26, Арк. 40].

Висновки. Таким чином, законодавство Російської імперії на початковому етапі регулювало діяльність громадсько-політичних організацій за допомогою заборонних норм. Можливість утворення таких організацій обумовлювалася царським Маніфестом 17 жовтня 1905 р., котрий задекларував свободу об'єднань громадян, та указом «Про тимчасові правила про товариства та союзи», що розкривав механізм функціонування таких об'єднань. Можливість легалізуватися мали лише вірнопідданські організації. Товариства з відділеннями і союзи (об'єднання товариств) могли ліквідуватися лише за розпорядженням міністра внутрішніх справ. Звичайні товариства хоч і відкривалися без дозволів, однак присутність про товариство та союзи могло в будь-який момент заборонити їх подальше функціонування, а оскарження такого рішення в першому департаменті Правлячого Сенату, як правило, не мало позитивного результату. Переслідування т. зв. «організацій інородців» почалося з приходом до влади П. Столипіна. Протягом 1914–1917 рр. відбувалися утиски організацій національних меншин, які представляли воюючі проти Російської імперії держави.

Література:

1. Магась В. О. «Бути справжнім громадянином...»: суспільно-політичні організації в Наддніпрянській Україні у 1905–1917 рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2020. 568 с.
2. Mahas-Demydas Y., Rudnytska O. Legal status of the trade unions in the Russian empire in 1905–1917 // East European Historical Bulletin. 2019. № 12. P. 64–73.
3. Соломінчук В. В. Зародження законодавства про професійні спілки на теренах України // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2015. Вип. 28. С. 117-123.
4. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1. Т. XXI. 1830.
5. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1. Т. XXXVIII. 1830.
6. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 1. Отделение 1. 1830.
7. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. XII. Отделение 1. 1838.
8. Свод законов Российской Империи: 1876-1917 гг. Т. 14. 1857.
9. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 20. Отделение 1. 1846.
10. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 42. Отделение 1. 1871.
11. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 49. Отделение 1. 1876.
12. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 3. Т. XXIII. Отделение 1. 1905.
13. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 3. Т. XXV. Отделение 1. 1908.
14. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 320. Оп. 1. Спр. 781.
15. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 289. Оп. 1. Спр. 20.
16. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 1439. Оп.1. Спр. 4.
17. Державний архів Хмельницької області. Ф. Ф-281. Оп.1. Спр. 7983.
18. Shanin T. Revolution as a Moment of Truth. New Haven and London: Yale University Press, 1986. 379 p.
19. Федьков О.М., Магась В.О. «Селянству – владу і землю!». Всеросійський селянський союз в Україні (1905-1907 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 272 с.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 57. Оп.1. Спр. 70.
21. Державний архів Хмельницької області. Ф. Ф-281. Оп.1. Спр. 7981.
22. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 339. Оп.1. Спр. 152.
23. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 3. Т. XXVI. Отделение 1. 1909.
24. Магась В.О., Корнійчук Ю.Г., Вигівська О.В. Громадські організації підросійської України та політика щодо них уряду П.А. Столипіна (1906–1911 рр.) // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2020. Том 31 (70). № 3. С. 35-42.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 57. Оп.1. Спр. 108.
26. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 278. Оп.1. Спр. 221.

References:

1. Mahas, V.O. (2020) “Buty spravzhnim hromadianynom...”: suspilno-politychni orhanizatsii v Naddnyprianskii Ukraini u 1905–1917 rr.: monohrafiia [“To be a real citizen...”: Socio-Political Organizations in Dnieper Ukraine in 1905–1917: Monograph]. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia “Ruta”» [in Ukrainian].

2. Mahas-Demydas, Y., & Rudnytska, O. (2019) Legal status of the trade unions in the Russian empire in 1905–1917. *East European Historical Bulletin*, 12, 64–73 [in English].
3. Solominchuk, V.V. (2015). Zarozhennia zakonodavstva pro profesiini spilky na terenakh Ukrainy. [The Birth of Legislation on the Trade Unions in Ukraine]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*, 28, 117–123. [in Ukrainian].
4. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 1. Vol. XXI. 1830 [in Russian].
5. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 1. Vol. XXXVIII. 1830 [in Russian].
6. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 2. Vol. 1. Part 1. 1830 [in Russian].
7. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 2. Vol. XII. Part 1. 1838 [in Russian].
8. Svod zakonov Rossiyskoy Imperii: 1876-1917 [Complete code of laws of the Russian Empire: 1876-1917]. Vol. 14. 1857 [in Russian].
9. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 2. Vol. 20. Part 1. 1846 [in Russian].
10. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 2. T. 42. Part 1. 1871 [in Russian].
11. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 2. T. 49. Part 1. 1876 [in Russian].
12. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 3. T. XXIII. Part 1. 1905 [in Russian].
13. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 3. T. XXV. Part 1. 1908 [in Russian].
14. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv]. F. 320. Op. 1. Spr. 781 [in Russian].
15. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv]. F. 289. Op. 1. Spr. 20 [in Russian].
16. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv]. F. 1439. Op.1. Spr. 4 [in Russian].
17. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti [State Archives of Khmelnytsky Oblast]. F. F-281. Op.1. Spr. 7983 [in Russian].
18. Shanin, T. (1986). Revolution as a Moment of Truth. New Haven and London: Yale University Press [in English].
19. Fedkov, O. & Mahas, V. (2011). “Selianstvu – vladu i zemliu!”. Vserosiyskiy selianskiy soiuz v Ukraini (1905-1907 rr.): monohrafiia [“Power and Earth to Peasantry!”. The All-Russian Peasant Union in Ukraine (1905 - 1907) : Monograph]. Kamianets-Podilskiy: Kamianets-Podilskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka (in Ukrainian).
20. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine]. F. 57. Op.1. Spr. 70 [in Russian].
21. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti [State Archives of Khmelnytsky Oblast]. F. Ф-281. Op.1. Spr. 7981 [in Russian].
22. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv]. F. 339. Op.1. Spr. 152 [in Russian].
23. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 3. T. XXVI. Part 1. 1909 [in Russian].
24. Mahas V.O., & Kornichuk Y.H., & Vyhivska O.V. (2020) Hromadski orhanizatsii pidrosiyskoi Ukrainy ta polityka shchodo nykh uriadu P.A. Stolypina (1906–1911 rr.) [Public organizations of russia-constituent Ukraine and the policy of the P.A. Stolypin government (1906–1911)]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Istorychni nauky*, 3, 35-42. (in Ukrainian).
25. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine]. F. 57. Op.1. Spr. 108 [in Russian].
26. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv]. F. 278. Op.1. Spr. 221 [in Russian].

